

יחסי המלך עבדאללה וממשלת ישראל במלחמת העצמאות – בחינה מחודשת

(חלק שני)

אברהם סלע

הפוגה ומאמץ הכרעה ישראלי: 'עשרת הימים'

עד כמה היו יעדי הפלישה של עבדאללה מוגבלים לתוכניתו המקורית יכולה להעיד תמיכתה העקבית של ממשלת עבר-הירדן בהפסקת-האש, משעה שהלגיון ביסס את הישגיו בירושלים ובשומרון. בדיון הראשון שקיימה הליגה הערבית – ב־25 במאי, בעמאן – בהחלטת מועצת-הבטחון מן ה־22 בחודש, שקראה לצדדים הלוחמים להפסיק את האש, היתה ממשלת עבר-הירדן היחידה שחייבה את הפסקת מעשי האיבה, אף שהדבר חשף אותה לביקורת ערבית קשה.¹⁰⁷ מכאן ואילך דבקו נציגי המלך בדיוני הליגה בגישה שחייבה הפסקת הלחימה: הם תמכו בקבלת הוראת מועצת-הבטחון בדבר הפסקת-האש מ־29 במאי; התנגדו, ללא הועיל, לחידוש מעשי האיבה עם תום ההפוגה הראשונה; ושבו ותמכו בחידוש הפסקת-האש, שהביאה להפוגה השנייה. בדיעבד טען המלך עבדאללה כי אלמלא המחסור החמור בתחמושת לא היה מסכים להפוגה.¹⁰⁸ גם אם טענה זו מתעלמת מהשיקולים המדיניים, שבגינם חתר להשיג הפוגה, דומה כי אין להטיל ספק בתקפותה. הרצון לסיים את המלחמה נבע במידה מכרעת מהמגבלות הצבאיות שמהן סבל הלגיון – מחסור חמור בכוח-אדם, בתחמושת ובמשאבים כספיים למימון המשך המלחמה. על כל אלה נוסף מאמץ שכנוע עקיב מצד בריטניה לקבל את החלטות מועצת-הבטחון בעניין הפסקת-האש. בריטניה היתה הגורם העיקרי שפעל לקבלת החלטות אלה משעה שנראה היה סיכוי שתוכלנה לקבע את קווי החזית בין הצבאות הערביים הפולשים לבין כוחות המדינה היהודית, וכך להבטיח את הנגב לעבדאללה.¹⁰⁹

גישתו של המלך, שיש לסיים את המלחמה, היתה גם פועל-יוצא מהצלחתו להפעיל את צבאו עלי-פי שיקוליו שלו ומחששותיו מפני הסתבכות במחויבויות ערביות שלא בטובתו, אם המלחמה תימשך. גישה זו באה לידי ביטוי גם במאמץ הדיפלומטי שעשה עבדאללה, במהלך ההפוגה הראשונה, בנסיון לנצל את הישגי צבאו במלחמה כמנוף להשגת לגיטימציה ויוקרה פוליטית

107 מברקי קירקברייד למשרד-החוק, 25 ו־26 במאי 1948, PRO, FO 816/121. ראה הערת העורך, *FRUS*, עמ' 1086; ברדט למזכיר-המדינה, 8 ביוני 1948, שם, עמ' 1105-1106.

108 בוויין לפירי-גורדון (Pirie-Gordon), 22 באוגוסט 1949, PRO, FEM/1022.

109 קירקברייד למשרד-החוק, 9 ביוני 1948, PRO, FO 371/68413/E7854, ותשובת בוויין, 11 ביוני 1948, שם. על מצב הלגיון ועבר-הירדן בכלל, ראה תזכיר של גלאב, 12 באוגוסט 1948, PRO, FO 141/1246; קירקברייד למשרד-החוק, 12 ביולי 1948, PRO, FO 371/68572/E9449; 9 ביולי 1948, PRO, FO 371/68570/E9295. קירקברייד מדווח על פאניקה בצמרת הירדנית, ותשובת בוויין אליו מאותו יום, שם. פפה (לעיל, הערה 5), עמ' 35-36.

הרוזן ברנדוט מבקר
במהלך ההפוגה במפקדת
יחידת תותחנים באל-
ג'יב

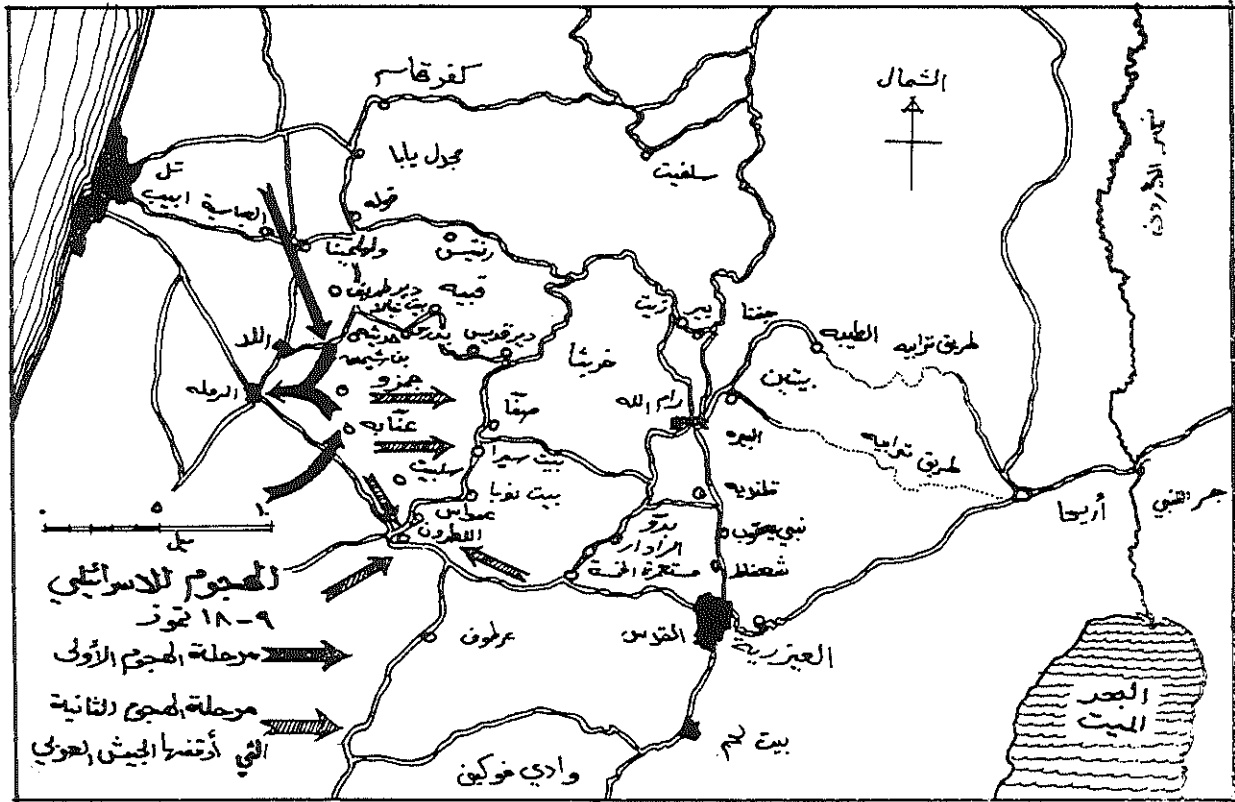
בזירה הבינערבית. לשם כך ערך ביקורים רשמיים אצל שניים מיריביו המושבעים — מלכי מצרים וערב הסעודית.¹¹⁰

לקראת תום ההפוגה הראשונה נוסף גורם מדיני חדש ורב-חשיבות לשיקולי הצדדים המעורבים במלחמה — ההמלצות ליישוב הסכסוך שהגיש המתווך מטעם האו"ם, פולקה ברנדוט (Bernadotte). ההמלצות הוגשו למזכיר הכללי של האו"ם ב-29 ביוני, ועיקריהן היו סיפוח החלק הערבי של ארץ-ישראל לפי תוכנית החלוקה של האו"ם לממלכת עבר-הירדן, בתוספת ירושלים והנגב, והכרה במדינה יהודית 'קומפקטית והומוגנית', שתכלול את הגליל המערבי בנוסף על שפלת-החוף והעמקים. המלצות אלה, שמהן נעדרה הכרה בזכות ההגדרה העצמית של התושבים בשטחים הערביים של הארץ, העניקו לעבדאללה הישגים שלא יכול היה להשיג בדרך צבאית, והיוו נימוק נוסף בעד סיום מוקדם של המלחמה. אולם יותר משייעו לו, היו המלצות אלו לרועץ לעבדאללה וצבאו בהמשך המלחמה. לבד מההתנגדות העקרונית להכרה במדינה היהודית, עוררו ההישגים הטריטוריאליים, שתוכנית ברנדוט ביקשה להעניק לעבדאללה, את קנאת יריביו בזירה הערבית, והגבירו את ההתנגדות הערבית הקיצונית כלפי התוכנית. העניין הגלוי שהפגין המלך בהפסקת-האש וההתנגדות שעוררו הצעות ברנדוט — שטביעת חותמו של משרד-החוץ הבריטי ניכרה בהן — חזריפו את הביקורת הערבית כלפי עבדאללה וכלפי מדיניות הפעלת צבאו במלחמה. על אלה נוספו הצעדים המינהליים שנקט הלגיון הערבי בשטחי היערכותו, ואשר העידו על מגמה לסיפוחם לממלכת עבר-הירדן — הקמת מינהל אזרחי בפיקוח מושל צבאי כללי החל ב-20 במאי; הפעלת תחנת השידור בראמאללה בפיקוח ירדני; הטלת מכס ושימוש בבולי דואר של עבר-הירדן על-ידי האוכלוסייה בשטחים אלה.¹¹¹

תוצאה חמורה יותר של תוכנית המתווך הבינלאומי היתה החלטת ממשלת ישראל, עם סיום ההפוגה הראשונה, להפנות את מאמץ ההכרעה העיקרי לעבר הלגיון הערבי. אמנם, מאז סוף מאי,

110 ראה: קירקברייד למשרד-החוץ, 9 ביוני 1948, שם. על הביקור במצרים ראה מכתב מקמפבל (Campbell) לבוין, 1 ביולי 1948, PRO, FO 371/68857/E9054.

111 סיכום חודשי על עבר-הירדן לחודש יולי, קירקברייד לבוין, 6 באוגוסט 1948, PRO, FO 371/68845/E10720; דאו למשרד-החוץ, 29 ביוני 1948, PRO, FO 371/68567/E8807; פטרסון (Patterson) למזכיר-המדינה, 30 ביוני 1948, FRUS, עמ' 1159.

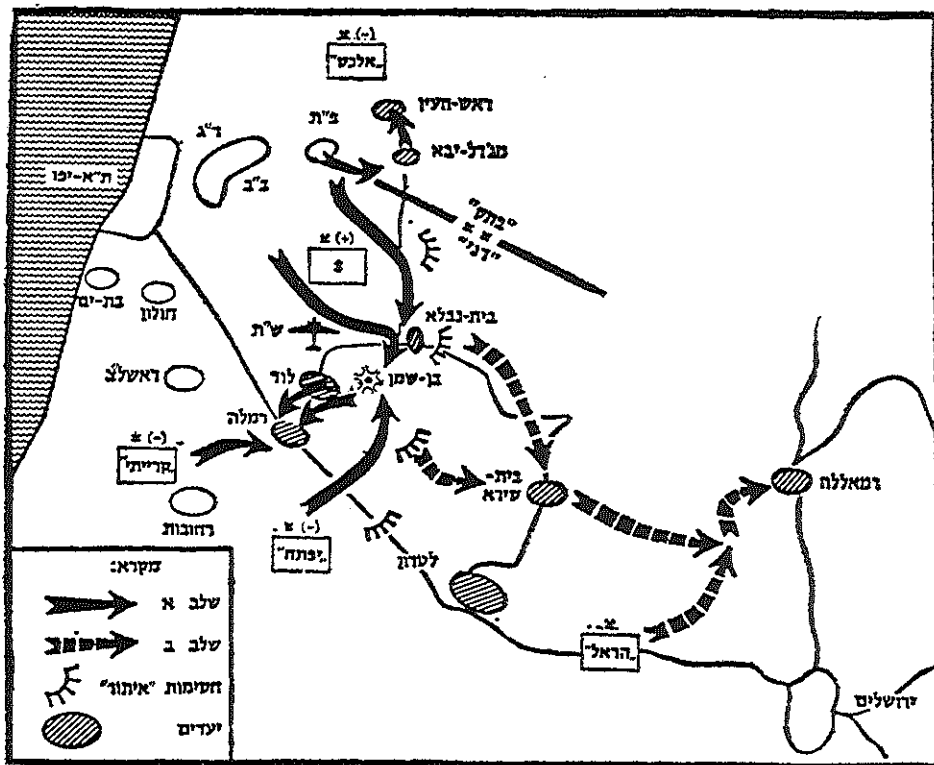

וביתר שאת במהלך ההפוגה הראשונה, חזר בן-גוריון והדגיש את הצורך בשבירת כוחו של הלגיון וכיבוש 'המשולש'¹¹² כשהוא מבליט את מעמדו של הלגיון כאויב העיקרי של מדינת ישראל. אולם על רקע המלצות ברנדוט הפכה שבירת כוחו של הלגיון, עם חידוש הקרבות, למשימה דחופה. מגמה זו באה לידי ביטוי במבצע 'דני', שעמד במרכז קרבות 'עשרת הימים'. עיקר המאמץ במבצע 'דני' הופנה ללוד, רמלה ולטרון, בנסיון להשיג הכרעה בחזית המרכז, על-מנת להבטיח רצף יבשתי מן השפלה לירושלים ולהרחיב את 'המותניים הצרים' של המדינה. מלכתחילה לא התכוון גלאב להחזיק בלוד ורמלה, עקב מגבלות הכוח של צבאו ופריסתו על-פני חזית ארוכה מדי. רק בתחילת יוני, לאחר הדיפת ההתקפה השנייה על לטרון, נכנס כוח פלוגתי של הלגיון לשתי ערים ערביות אלו, כסיוע בלבד לכוחות הבלתי-סדירים.¹¹³ ואמנם, במבצע 'דני' נכבשו לוד ורמלה בקלות יחסית, ואילו בלטרון, שם ניהל גלאב את קרב ההגנה העיקרי שלו, לא הצליח צה"ל לעקור את הלגיון הערבי ממאחזיו, והדרך לירושלים נשארה חסומה. אך למרות כשלון מאמץ ההכרעה בלטרון, הצליח צה"ל במהלך קרבות 'עשרת הימים' להרחיב את הפרוודור היבשתי לירושלים ולהסיר את הלחץ מעליה. הפרוודור המורחב איפשר לסלול כביש בטוח ונוח

היאור ערבי (מימין) וישראלי (משמאל) של מבצע 'עשרת הימים' (18-9 ביולי 1948)

112 בן-גוריון (לעיל, הערה 34), עמ' 454, 24 במאי 1948; עמ' 533-534, 18 ביוני 1948; ד' בן-גוריון, בהלחם ישראל, תל-אביב 1951, עמ' 179, 24 ביוני 1948.

113 א' אורן, בדרך אל העיר: מבצע 'דני', תל-אביב 1976, עמ' 15; רוטאן (לעיל, הערה 46), עמ' 135-136. בהעדר כוונה להחזיק בשתי הערים, לא מונו להן מושלים, ראה: קורצמן (לעיל, הערה 45), עמ' 508.

יותר מאשר 'דרך בורמה' ולהשלים את הנחת צינור המים החלופי אל העיר, שהחל לפעול ב-11 באוגוסט — כל זאת, בלא שהלגיון ינסה להתערב.¹¹⁴

ההתייצבות היחסית שחלה בחזית העירונית של ירושלים במהלך ההפוגה הראשונה והרחבת המסדרון היבשתי מן השפלה לירושלים הפחיתו מבחינת ישראל את מידת הצורך לנקוט יחמה התקפית בעיר גופה. יומיים לפני תום ההפוגה הראשונה ירדה דחיפות הצורך לשוב ולהתחבר אל הר-הצופים, על-ידי כיבוש שיח' ג'ראח, שכן ב-7 ביולי הושג בתיווך האו"ם הסכם על מעמד הר-הצופים וסדרי הקשר בינו לבין העיר העברית. על-פי ההסכם, הוכרזו ההר כמובלעת, שעליה יונף דגל האו"ם, בתנאי שהכוח היהודי הלוחם במקום יוחלף בשוטרים יהודים וצוות תחזוקה.¹¹⁵ עם זאת, משנסתיימה ההפוגה, שבה גזרת שיח' ג'ראח והפכה לזירת קרבות. הדבר היה במידה רבה פרי יוזמתו של מפקד הלגיון בעיר, עבדאללה א-ת'ל, שביקש לאלץ בכך את הפיקוד הבריטי של הלגיון למלא תפקיד פעיל יותר במלחמה.¹¹⁶ מן הצד שכנגד, נעשה ערב כניסת ההפוגה השנייה לתוקפה נסיון אחרון לפרוץ לעיר העתיקה, וזאת במסגרת תוכנית מבצע מקיפה לכיבוש ('קדם'). שעובדה על-ידי מפקד ה'הגנה' בעיר, שאלתיאל, בתיאום ושיתוף-פעולה עם האצ"ל בירושלים. הפעולה — אשר בר כינה אותה בספרו 'הצגת ראוונה תיאטרונית' — הסתיימה בכשלון חרוץ כבר בשלב הראשון שלה. כשלון הפעולה הוליד האשמות מרות מצד האצ"ל נגד מפקדת ה'הגנה'

114 על בעיות המים בירושלים ראה: ד' יוסף, קריה נאמנה, ירושלים 1960, עמ' 233-235.

115 לויצה (לעיל, הערה 65), עמ' 253. שרתוק לא' אבן, 3 ביולי 1948, ישראל, תעודות, א, עמ' 267.

116 א-ת'ל (לעיל, הערה 3), עמ' 270-276; לויצה (לעיל, הערה 65), עמ' 310-311.

בעיר, שלימים הפכו בסיס לטענתו של מפקד הארגון בירושלים במלחמה בדבר ה'קנוניה'¹¹⁷. האופי המקומי של שיקולי המבצע בולט על רקע עיתויו המאוחר והנחיות בן-גוריון והמטכ"ל הישראלי לשאלת־איל להעדיף, כמאמץ אחרון לפני ההפוגה, התקפה על אזור שיח' ג'ראת, בנסיון להתחבר להר־הצופים.¹¹⁸ גישה זו עשויה להסתבר על רקע החשש מפני תגובת העולם הנוצרי והאו"ם במקרה של כיבוש העיר העתיקה. אך מעל הכל, היא משקפת את רמת הציפיות הנמוכה של בן-גוריון והמטכ"ל למהלך התקפי מקיף בירושלים עצמה בשעה שבראש מעייניהם עמד ריכוז המאמץ בגזרת לטרון בטרם תיכנס ההפוגה לתוקפה.

בסיומם של קרבות 'עשרת הימים' נותרה דרך המלך לירושלים חסומה, אולם בה בעת הוחמרה במידה ניכרת מצוקת הלגיון הערבי, עקב המחסור הקריטי בתחמושת בכלל ובפגזים לתותחי 25 ליטראות ופצצות למרגמות בפרט. לפי עדותו של גלאב, נותרה ללגיון עם תחילת ההפוגה השנייה כמות תחמושת לחמישה ימי לחימה בלבד.¹¹⁹ מלכתחילה נכנס הלגיון למלחמה עם מלאי תחמושת מוגבל, ומצבו הותרף לאחר שהמצרים החרימו מטען נשק בריטי שנשלח באונייה מאזור התעלה. עקב החלטת מועצת־הבטחון מ־29 במאי בדבר הפסקת־האש ואיסור על אספקת נשק לצדדים הלוחמים, סירבה בריטניה בעקביות לספק נשק ותחמושת כלשהם לבעלות־בריתה הערביות, ובכלל זה עבר־הירדן, ואף מנעה אספקת נשק שעליו התחייבה בטרם הוטל האמברגו. הרחבת הפרוודור לירושלים והכשרת 'דרך בורמה' הביאו לנסיגה מודרגת של ממשלת ישראל מתמיכתה הקודמת בבינאום ירושלים, ויצרו תחושת בטחון גוברת באחיזה בעיר העברית ובקשר היבשתי אליה. כבר באמצע יוני הציג שר־החוץ משה שרתוק בפני ברנדוט את השקפת הממשלה, כי בהעדר התקדמות לקראת בינאום, יש לראות בעיר החדשה שבשליטתה חלק בלתי־נפרד ממדינת ישראל, בין השאר בגלל הדרך שנפרצה אליה מן השפלה.¹²⁰ גורם חשוב נוסף להסתלקות ישראל מהסכמתה לבינאום היה כשלון מאמצי ברנדוט לקדם את יוזמתו בעניין פירוח ירושלים — פינוי הכוחות הלוחמים משני הצדדים והצבת כוח שיטור בינלאומי בעיר. פירוח ירושלים נועד להיות צעד ראשון לקראת כינון שביתת־נשק בכל הארץ, אך כשלוננו היה בלתי־נמנע מרגע שארצות־הברית סירבה ליטול על עצמה התחייבות להקצות לכוח הבינלאומי גודר נחתים לשמירת השטח המפורז של הר־הצופים.¹²¹ כשלון הפירוח נבע גם מסירובם המוחלט של הירדנים לאפשר חידוש זרימת המים לירושלים, מכאן, ומן הנטייה הגוברת של היהודים להסתמך על עצמם בכל הנוגע להספקת צורכי האוכלוסייה היהודית בעיר, מכאן, שהיו עדות לחוסר האמון העמוק בין שני הצדדים. התנגדותה של ממשלת ישראל לרעיון הפירוח, מתוך חשד שאין זה אלא צעד לקראת בינאום, נותרה בעינה, ואף התגברה, לאחר פרסום המלצת ברנדוט בדבר סיפוח ירושלים לעבר־הירדן. נטיית הממשלה הזמנית להסתלק ממחויבותה לבינאום ירושלים הושפעה גם

117 לויצה, עמ' 319. וראה עוד מאמרו של רענן, לעיל, הערה 1.

118 בר (לעיל, הערה 1), עמ' 203; בן-גוריון (לעיל, הערה 34), עמ' 596-597, 17 ביולי 1948; לויצה (לעיל, הערה 65), עמ' 313-319. על האופי המקומי של המבצע מראשית תכנונו ראה: קורצמן (לעיל, הערה 45), עמ' 511-514, 601-603.

119 תזכיר של גלאב על המצב בעבר־הירדן, 12 באוגוסט 1948, PRO, FO 141/1246; מוסא, עמ' 240-241; קירקבריד למשרד־החוץ, 9 ביוני 1948, PRO, FO 371/68413/E7854, ותשובת משרד־החוץ, 11 ביוני 1948, שם; שר־ההגנה אלכסנדר (Alexander) לבוין, 4 באוגוסט 1948, PRO, FO 371/68415/E10895.

120 שיחת שרתוק־ברנדוט, 17-18 ביוני 1948, ישראל, תעודות, א, עמ' 183.

121 מארשל לקונסול בירושלים, 28 ביולי 1948, FRUS, עמ' 1251; מקדונלד למזכיר־המדינה, 1 באוגוסט 1948, שם, עמ' 1264-1265.

מתלונות פרנסי אוכלוסייתה היהודית על המורל הירוד, חומרת המצב וקשיי ההספקה, מתחושת ההזנחה כלפיה מצד הממשלה ומהתגברות התביעה של ההנהגה היהודית בעיר, במהלך ההפוגה הראשונה, לצרף את ירושלים החדשה למדינת ישראל. צעד רשמי בעניין זה נעשה ב־2 באוגוסט בהכרזה מטעם ממשלת ישראל על ירושלים כשטח כיבוש צבאי שהוחל עליו החוק הישראלי ומונה לו מושל צבאי, שניהל עד אז את ענייניה האזרחיים של העיר העברית, דב יוסף.¹²²

ממלחמה לחידוש הדיאלוג המדיני

אף שההפוגה השנייה לא שמה קץ למלחמה, הנה מנקודת ראותו של בן-גוריון היא בישרה, מיומה הראשון, את תחילתה של המערכה המדינית באו"ם, שבמרכזה עתידה היתה לעמוד תוכנית ברנדוט. מערכה זו היתה צפויה להגיע לשיאה במהלך דיוני העצרת הכללית של האו"ם בחודשים ספטמבר-נובמבר. פירוש הדבר היה שההפוגה החדשה עלולה להימשך ארבעה-חמישה חודשים, שבמהלכם תיאלץ ישראל לשמור על עוצמתה הצבאית ואף להגבירה, הן לקראת אפשרות של חידוש הלחימה מצד הערבים, הן כדי להביא לסיום המלחמה בצורה שתבטיח את תביעותיה הטריטוריאליות. תביעות אלה כללו, מלבד גבולות המדינה על-פי החלטת כ"ט בנובמבר, גם שטחים אחרים שנכבשו במלחמה. מגבלות שעון-החול הפוליטי והנטל הכלכלי הכבד, שכפתה ההפוגה הממושכת על המשק הישראלי, העמידו את ממשלת ישראל בפני הצורך לקבוע סדר עדיפויות לריכוז המאמץ האסטרטגי בהמשך המלחמה. הציפייה להפעלת לחץ בינלאומי על הצדדים בסכסוך לקבל את המלצות ברנדוט וסירובם של הערבים לקבלן הביאו את ממשלת ישראל למסקנה כי שומה עליה לשלב כוח ודיפלומטיה כדי להשיג את יעדיה האסטרטגיים.¹²³ משהובטחו חופש התנועה וההספקה היהודית לירושלים, בעקבות קרבות 'עשרת הימים', התייצבה החזית העירונית, ונותרה למעשה בלא שינוי ניכר עד סיום המלחמה. החשש מפני התקפה של הלגיון על שטח המדינה היהודית הוסר הן משום ההתעצמות המהירה של צה"ל והן משום שמקבלי ההחלטות בישראל היו מודעים למצוקת המחסור בתחמושת וכוח-האדם אצל הלגיון.¹²⁴ עם זאת, לא היה אפשר להתעלם מהגידול הנמשך בסדר-הכוחות של הערבים בארץ-ישראל, בייחוד של הצבא העיראקי, שהכפיל את כוחו בשומרון מאז תחילת ההפוגה הראשונה. ברם, דאגתה העיקרית של הממשלה היתה נתונה עתה לנגב. לא זו בלבד שהצבא המצרי המשיך לתגבר את נוכחותו ולבצר את מאחזיו באזור, אלא שההפוגה לא שמה קץ למעשי האיבה: המצרים לא איפשרו את מעברן של שיירות ההספקה אל היישובים היהודיים הנצורים בעוד שצה"ל שב וניסה, ללא הצלחה, לפרוץ בכוח את קווי המצרים, על-מנת להבטיח גישה חופשית ליישובים אלה. יתר-על-כן, תוכנית ברנדוט, שלפיה היה אמור הנגב ליפול בחלקו של עבדאללה, החריפה את הצורך לצאת למתקפה נגד הצבא המצרי. בתחילת אוגוסט כבר שררה תמימות דעים

122 נוקס (Knox) למוזכיר-המדינה, 3 באוגוסט 1948, שם, עמ' 1273-1274; יוסף (לעיל, הערה 114), עמ' 304-305.

123 בן-גוריון (לעיל, הערה 34), עמ' 602, 19 ביולי 1948; עמ' 631, 3 באוגוסט 1948. בן-גוריון (לעיל, הערה 112),

עמ' 186-187, 22 ביולי 1948. ישיבת משלחת ישראל לאו"ם, 3 באוקטובר 1948, מדינת ישראל — גנזך המדינה, תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, ב: אוקטובר 1948-אפריל 1949, ירושלים תשמ"ד, עמ' 6-7 (להלן: ישראל, תעודות, ב).

124 דין-חשבון של אגף החקר במשרד-החוץ, 19 ביולי 1948, גנזך, 130/15/2569/13, והם מסתמכים על מברקים של יחידות ומפקדות הלגיון. ראה גם: קורצמן (לעיל, הערה 45), עמ' 556, 598.

בקרב הצמרת המדינית-הבטחונית כי החזית המצרית היא היעד הראשון במעלה במאמץ האסטרטגי הבא. חילוקי דעות עדיין שררו ביחס למאמץ המשני של המהלך הבא: ה'משולש' או הגליל. המתקפה בנגב תוכננה לראשית ספטמבר, אך מכיוון שההכנות הצבאיות לא הסתיימו, היא נדחתה לבסוף לאמצע אוקטובר.¹²⁵ ההתפתחויות בזירה הפוליטית הבינלאומית בפרק-זמן זה הדגישו את נחיצותה של מתקפה בחזית הנגב.

כשלוך מאמציו של ברנדוט להשיג פירוז בירושלים וסכנת חידוש מעשי האיבה הביאו להתגבשות הבנה אנגלו-אמריקנית בעניין יישוב בעיית ארץ-ישראל על יסוד תוכנית ברנדוט מתוקנת, שלפיה נועדה ירושלים לעמוד תחת שלטון בינלאומי. אולם כבר בראשית אוגוסט הציע מזכיר-המדינה האמריקני להקים 'משטר ערבי-יהודי בירושלים תחת פיקוח האו"ם', כתחליף לכוח הבינלאומי, שהגשמתו נראתה בלתי-מעשית.¹²⁶ התמיכה האנגלו-אמריקנית בתוכנית ברנדוט ייחסה לעבר-הירדן חשיבות מרכזית בהשגת הסדר שלום, והיא קיבלה חיזוק מן הידיעות על מגעים דיפלומטיים שהתקיימו בפריס בין נציג ממשלת ישראל לנציג המלך עבדאללה. בתחילת אוגוסט, בעקבות רמזים אמריקניים, היה שר-החוץ שרתוק מוכן לבדוק את האפשרות לגייס את תמיכת ברית-המועצות בקבלת עבר-הירדן לאו"ם, כצעד לקראת הסכם ישראל-ירדני.¹²⁷

חידוש הדיאלוג המדיני בין ממשלת ישראל ובין המלך עבדאללה, בראשית אוגוסט, היה פרי יוזמה דיפלומטית שנוקטה ישראל במסגרת המערכה המדינית לקראת סיום המלחמה.¹²⁸ באמצע יולי יצא ששון לפריס במגמה לחדש את ההידברות המדינית עם ממשלות ערב, אם כתחליף לשליחות ברנדוט, כפי שקבע בפניותיו, אם כדי לברר את תמונת המצב המדיני על-מנת לקבוע סדר עדיפויות לריכוז המאמץ האסטרטגי בהמשך המלחמה. אף כי ששון פנה למספר ממשלות ערביות בהצעה לפתוח במגעים ישירים עם ממשלת ישראל, בלא העדפה של אחת על-פני רעותה, דומה כי לא מקרה הוא שהקשר המהותי הראשון נוצר דווקא עם עבדאללה, באמצעות הציר הירדני בלונדון, האמיר עבד אל-מג'יד ח'ידר.¹²⁹

נסיונה של ממשלת ישראל לבחון אפיקי פעולה מדיניים תוך כדי המלחמה שיקף את הכרתה הגוברת בצורך להבטיח את תמיכת הממשל האמריקני בתביעותיה בקשר ליישוב הסכסוך. צורך זה קיבל משנה חשיבות עקב הציפייה לסיוע כלכלי מצד ארצות-הברית, שחיוניותו גדלה לנוכח המאמץ המתיש של המלחמה ואי-קביעת מועד מוגדר לסיום ההפוגה השנייה. כבר ב-25 במאי פנה וייצמן לנשיא טרומן בבקשה לסיוע צבאי וכספי, ובמהלך הקיץ נדונה בוועידת ששון בקשת

125 על המצב והתגבורים בנגב וב'משולש' ראה: בן-גוריון (לעיל, הערה 34), עמ' 613, 622-625, 629-628, 631, 663, 672, 700, 720. על העיתוי למתקפה בנגב, ר' שם עמ' 624, 629, 673.

126 ראה: מארשל לקונסול בירושלים, 28 ביולי 1948, לעיל, הערה 119; מארשל לקונסול בירושלים, 3 באוגוסט 1948, *FRUS*, עמ' 1275-1276. על גיבוש ההבנה בין ארצות-הברית לבריטניה ראה: מברקי דאגלס למזכיר המדינה, 27 באוגוסט 1948, שם, עמ' 1352-1359; 10 בספטמבר 1948, שם, עמ' 1388-1390. מארשל לשגרירות בלונדון, 11 בספטמבר 1948, שם, עמ' 1392.

127 אבן לשרתוק, 5 באוגוסט 1948, ישראל, תעודות, א, עמ' 460; שרתוק לאבן, 8 באוגוסט 1948, שם, עמ' 493-494; אבן לשרתוק, 11 באוגוסט 1948, שם, עמ' 511.

128 ביטוי מוקדם למגמה זו ראה: בן-גוריון (לעיל, הערה 112), עמ' 187, 22 ביולי 1948; ר' איתן לשרתוק, 28 ביולי 1948, ישראל, תעודות, א, עמ' 423-424, וראה הערת העורך, שם, עמ' 453.

129 ששון לשמעוני, 3 באוגוסט 1948, שם; תזכיר של לובט (Lovett), 26 ביוני 1948, וכן הערה, *FRUS*, עמ' 1347.

קביעת גבולות קו
שביתת-הנשק בירושלים

ישראל למלווה בסך 100 מיליון דולר למטרות פיתוח וקליטת עלייה.¹³⁰ על שיקול זה נוספה גם הבהרת הרשמית והחד-משמעית של ממשלת ארצות-הברית — בפגישת הנציג האמריקני המיוחד עם שר-החוץ שרתוק, ב-7 בספטמבר — כי תפעל בכל כוחה כדי לננוע הפרת ההפוגה, וכי במקרה שתופר ההפוגה תתמוך בפעולה מיידית של מועצת-הבטחון נגד התוקפן. באותה הזדמנות ביקש הנציג האמריקני לדעת אם יש מדינה ערבית המוכנה להיכנס למשא-ומתן על שלום עם ישראל, והזכיר את האפשרות להסכם עם עבר-הירדן על בסיס חילופי שטחים (הנגב תמורת הגליל המערבי) וכן הסכם על ירושלים. בהקשר זה קבעה ארצות-הברית עמדה רבת-משמעות לישראל ועבר-הירדן, לאמור, ארצות-הברית מוסיפה לתמוך בבינאום ירושלים, אך תהיה מוכנה לשיקול קבלת כל הסדר שיספק את ישראל ומדינות-ערב ואשר יבטיח את שלום המקומות הקדושים והגישה אליהם. עמדה זו היתה שינוי מהותי בגישת ארצות-הברית, ובן-גוריון היה מוכן לאמצה מיד, מן הסתם בשל הסיכוי שהבטיחה השלמה מצד ושינגטון להכללת העיר העברית והפרוודור בתחומי מדינת ישראל, בתנאי שתושג הסכמה עם עבדאללה.¹³¹ בתשובה לשאלת נציג ארצות-הברית בישראל, ג'יימס מקדונלד, מסר שרתוק באותה שיחה מידע חלקי בלבד על המגעים בין ששון לחיידר, אך אין ספק כי בדיווחו על תגובתו של עבדאללה הותיר אצל הנציג האמריקני רושם ברור שהמלך מוכן להתקדם לקראת משא-ומתן מדיני עם ישראל.

בינתיים הושגה התקדמות במאמצי משקיפי האו"ם לבסס את ההפוגה בירושלים. ב-22 באוגוסט הפגיש ברנרוט את המפקדים המקומיים של צה"ל, הלגיון והכוח המצרי שמדרום לעיר, במטרה להביא לתיחום קווי הפרדה בין כוחותיהם, דבר שתרם במידה ניכרת להפחתת תקריות

¹³⁰ וייצמן לטרומן, 25 במאי 1948, ישראל, תעודות, א, עמ' 77; לובט לטרומן, 11 באוגוסט 1948, FRUS, עמ' 1300-1301.

¹³¹ שיחת מקדונלד-שרתוק, 7 בספטמבר 1948, שם, עמ' 1375-1378.

האש ביניהם.¹³² בשבועות הבאים, לקראת דיוני העצרת הכללית של האו"ם בשאלת ארץ-ישראל, גיבשה הממשלה הזמנית גישה של השלמה עם המציאות הצבאית בירושלים. גישה זו גרסה נכונות לויתור למעשה על העיר העתיקה והחלק הערבי של ירושלים החדשה — בין אם יעמדו תחת שלטון בינלאומי בין אם יהיו תחת שלטון ערבי — כמחיר עבור הכללת העיר העברית והפרוודור במדינת ישראל. היתה זו תוצאה של דיונים ממושכים בממשלה, שנאלצה להכריע בין הגישה שחתרה לבינאום העיר כולה, ובלבד ששום חלק ממנה לא יימצא תחת שלטון ערבי, לבין הסכמה לחלוקה של העיר ולשלטון ערבי על חלקים ממנה, כרע במיעוטו.¹³³ נטייתה של הממשלה להעדיף את החלוקה באה לידי ביטוי יותר מחודש קודם לקבלת ההחלטה בנדון, בהנחיות שנתן שרתוק לששון לקראת המשך המגעים עם נציג המלך עבדאללה — נכונות לחדש את ההבנה עם המלך על יסוד תוכנית החלוקה ותיקונים לטובת ישראל; המלך יוכל להתוויק בחלק מהעיר החדשה בירושלים בעוד רוב חלקיה והפרוודור יישארו בידי ישראל; ניהול משותף של העיר העתיקה.¹³⁴

בישיבת הממשלה ב-26 בספטמבר, בעקבות תקרית חמורה בגזרת לטרון שיוחסה לגיון, נדחתה הצעת בן-גוריון לצאת למבצע רחב היקף בחזית הירדנית. אף שלכאורה הוצגה התוכנית כהתקפה על לטרון וכיבושה, היא היתה עלולה להביא לעימות כולל עם הלגיון והצבא העיראקי בשומרון ולכיבוש ירושלים ובית-לחם. קיימת הסכמה רחבה בין חוקרי מלחמת העצמאות כי בן-גוריון לא הטיל את כל כובד משקלו לקבלת הצעתו, ואף שלימים כינה את החלטת הממשלה 'כבייה לדורות', ספק אם לבו והגיונו המדיני היו שווים בעניין זה. טענה זו מותירה בספק את הגורמים להיסוסיו של בן-גוריון ביחס לפעולה בלטרון, ואולי רומזת לאירצון לתקוף את הלגיון מתוך שיקול פוליטי, בשעה שלנגד עיניו עמד גם שיקול צבאי.

אכן, קשה להניח כי בן-גוריון יכול היה להתעלם מהערות דרג המטה הכללי באשר למגבלות סדר-הכוחות הדרוש למבצע ומשך הזמן להכנתו.¹³⁵ מכל מקום, מתנגדי ההצעה דרשו מתקפה בדרום, שתעלה בקנה אחד עם הנכונות לדון עם עבדאללה על חלוקת ירושלים. המגמה היתה לגייס את הסכמת המלך ההאשמי לתמיכה בריבונות ישראלית בחלק המערבי של העיר ובפרוודור אליה, וכך להוריד את רעיון בינאום ירושלים מסדר היום. טיעון נוסף בזכות המתקפה בדרום היה הקמתה של 'ממשלת כל פלסטין' ב-22 בספטמבר בעזה. ההתנגדות העקרונית של ישראל ועבר-היירדן לממשלה ערבית-פלסטינית לאומית — הזוכה לתמיכה ערבית רחבה ואשר רוחו של המופתי אל-חאג' אמין אל-חוסייני שורה עליה — העלתה שוב אל פני השטח מרכיב מרכזי בשותפות האינטרסים בין המלך עבדאללה למדינה היהודית. החלטת הממשלה נגד מהלך צבאי מקיף בחזית הירדנית הושפעה במידה רבה מהתגובה התריפה של הקהילה הבינלאומית לרצח

132 מקדונלד למזכיר-המדינה, 6 בספטמבר 1948, שם, עמ' 1375; קורצמן (לעיל, הערה 45), עמ' 618-620.
133 שרתוק לחברי הממשלה, 10 בספטמבר 1948, ישראל, תעודות, א, עמ' 585. עמדת הממשלה הוגמשה כעבור שבועיים בנוסח שהבהיר את הנכונות לפשרה, ראה: בן-גוריון (לעיל, הערה 34), עמ' 722, 26 בספטמבר 1948. להבהרת הדילמה שעמדה בפני הממשלה ראה: מ' שרת, בשער האומות, 1946-1949, תל-אביב 1958, עמ' 304-305.

134 שרתוק לששון, 5 באוגוסט 1948, שרת (שם), עמ' 490.

135 בריסוף (לעיל, הערה 5), עמ' 115-119; שיפטן (לעיל, הערה 5), עמ' 79-81; שלים (לעיל, הערה 1), עמ' 308-311; בריזוהר (לעיל, הערה 10), עמ' 826-822; מ' פעיל, 'האיסטרגיה הציונית-הישראלית בשאלת ירושלים במלחמת-העצמאות', א' שאלתיאל (עורך), פריקים בתולדות ירושלים בזמן החדש, ירושלים תשמ"ה, עמ' 371. וראה: בן-גוריון (לעיל, הערה 34), עמ' 720, 24 בספטמבר 1948.

ברנדוט בידי אנשי לח"י ב-17 בספטמבר, שבעקבותיו נתפס הדין-וחשבון המעודכן שהגיש לאו"ם כעין צוואה מדינית.¹³⁶

ב-6 באוקטובר החליטה ממשלת ישראל על מתקפה בחזית הדרום במטרה להסיר את המצור מעל 26 היישובים וכדי לסלק את הצבא המצרי מן השטח שנועד למדינה היהודית בתוכנית החלוקה של האו"ם. כמאמץ משני הוחלט לפעול בדרום הפרוזדור לירושלים, שבו היו ערוכים כוחות מצריים ופלסטיניים בלתי-סדירים. החלטת הממשלה שיקפה הסכמה רחבה בקרב מקבלי ההחלטות בישראל כי יש להעדיף את חזית הדרום, משום שרק מהלך כזה יוכל להגשים את שני היעדים האסטרטגיים הרחופים של ישראל — סיום המלחמה והסרת האיום של אוכדן הנגב. העדפת הנגב על ה'משולש' או על חזית הלגיון נבעה משיקולים של סדר עדיפויות אסטרטגי. החלטת הממשלה לא ביטאה נכונות לקבל את הסטטוס-קוו הצבאי בחזית המרכז, אלא חשש מפני הסכנה שישראל תאבד את הנגב, אם יאמץ האו"ם את התוכנית האחרונה שהגיש ברנדוט. בהחלטתה נטלה הממשלה סיכון מחושב, שהתבסס על ההערכה כי הצבאות ההאשמייים לא יתערבו במעשי האיבה המחודשים כל עוד הם עצמם לא יותקפו. הסבירות לאי-התערבותם נראתה גבוהה גם לאור הזמן הקצר שהוקצב למבצע — שבעה ימים לכל היותר.¹³⁷ ביצוע החלטה היה כרוך בקבלת חוות-דעתו המדינית של שר-החוץ שרתוק, שנמצא בפריס לרגל כינוס העצרת הכללית של האו"ם. קרוב לוודאי כי הוא השיב בחיוב לאחר ששאב עידוד מנטייתו הגוברת של הנשיא טרומן, שהיה שרוי אז בעיצומה של מערכת הבחירות לנשיאות, לסגת מתמיכה בתוכנית ברנדוט.¹³⁸ הסכמתו של שרתוק והאישור שנתנה הממשלה למבצע ('יואב') צריכים להיבחן גם על רקע המגעים הדיפלומטיים, שהתנהלו בין נציגים של ממשלת ישראל לבין נציגי המלך עבדאללה וחקר המלוכה המצרית בפריס.

היענותו המהירה של עבדאללה להצעה לחדש את הקשר הדיפלומטי עם ממשלת ישראל נבעה במידה רבה מחולשת הלגיון ומהישגיה של ישראל בקרבות 'עשרת הימים'. אולם דומה כי מה שהחזיר את המלך למסלול של הבנת אסטרטגית עם ישראל היה הבידוד המדיני שאליו נקלע בזירה הערבית והקרע שהלך והעמיק ביחסיו עם מזכיר הליגה וממשלות ערב האחרות. הגבלת פעולות הלגיון לתחומי המדינה הערבית וירושלים ונטישתן כביכול של לוד ורמלה על-ידי שימשו עילה בידי מזכיר הליגה למנוע מממשלת עבר-הירדן את חלק הארי של הסיוע הכספי שהובטח לה ערב המלחמה. החלטה זו החמירה את מצבה הכספי של עבר-הירדן, שכן מאז אפריל עיכבה בריטניה את התשלום הרבע-שנתי שנהגה להעניק ללגיון.¹³⁹ נוכחות כוח המתנדבים המצרי, שנכנס לחברון ובית-לחם עם פלישת הצבאות הסדירים, גרמה למתיחות רבה — עד כדי חיכוך אלים — בינו לבין הלגיון הערבי, שראה עצמו ריבון בלעדי באזור זה.¹⁴⁰ מעל הכל, בהשראת ממשלות מצרים וסוריה ניהל מזכיר הליגה הערבית מהלך מדיני גלוי שנועד להכשיל את תוכנית ברנדוט ולמנוע מעבדאללה את ההישגים שהעניקה לו, תוך גיוס התנועה הלאומית הפלסטינית

136 פ' ברנדוט, לירושלים, ירושלים 1952, עמ' 186-193; בן-גוריון (לעיל, הערה 34), עמ' 736, 7 באוקטובר 1948; אבן לשרתוק, 22 בספטמבר 1948, ישראל, תעודות, א, עמ' 624.

137 בן-גוריון (לעיל, הערה 34), עמ' 736-737, 7-6 באוקטובר 1948.

138 שרתוק לאלית, 10 באוקטובר 1948, ישראל, תעודות, ב, עמ' 45.

139 ראה, למשל: קירקבריד למשרד-החוץ, 5 באוגוסט 1948, PRO, FO 371/68830/EI0466.

140 כאמל אסמאעיל אש-שריף, אל-אח'ואן אל-מסלמון פי חרב פלסטין, קהיר 1951, עמ' 106-107; שמעוני לאבן, 9 ביולי 1948, ישראל תעודות, א, עמ' 310. פלוגת הלגיון הירדנית פונתה מאזור בית-לחם בתחילת ההפוגה הראשונה.

ביקור המלך עבדאללה
בירושלים (אוקטובר
1948)

למטרה זו. ערב סיום ההפוגה הראשונה החליטה הליגה הערבית על הקמת ממשל עצמי פלסטיני, שיהיה אחראי לענייניה של האוכלוסייה בשטחי הכיבוש הערביים. ממשלות ערב לא עשו דבר כדי להגשים החלטה זו, אך כחודשיים לאחר מכן, בהשראת ממשלות מצרים וסוריה, עשתה הליגה צעד נוסף בכיוון זה בכוננה בעזה את 'ממשלת כל פלסטין'.¹⁴¹ כשרים בממשלה מונו אישים מהוועד הערבי העליון, שהיו מקורבים למופתי, וכן אישים ממתנגדיו, במטרה להרחיקם מעבדאללה. התנגדותו הפומבית של המלך עבדאללה לממשלה זו, שנמשכה גם לאחר שכל מדינות ערב האחרות הכירו בה, הבליטה את בידודו בזירה הבינערבית, ושבה וחשפה את תהום העוינות ואי-האמון בינו לבין שליטי מצרים וסוריה. פעולתם של המצרים לחיזוק תומכי המופתי בחלקה הכבושים של הארץ הוסיפה מכשול מקומי על דרך הגשמת שאיפתו של המלך לבסס את מרותו בשטח הערבי של הארץ, מה גם שצבאו שלט בפועל רק בחלק ממנו.

יש להדגיש כי מבחינה עקרונית העדיפה ממשלת ישראל הסדר על בסיס הקמת מדינה פלסטינית עצמאית בחלק הערבי של הארץ על-פני סיפוחו לממלכתו של עבדאללה. עמדה זו נבעה מהשיקול שמדינה כזו תהיה ישות חלשה, שלא תסכן את ישראל ואף תפתח כלפיה קשרי תלות, בעוד סיפוח לעבר-הירדן פירושו יצירת ריבונות האשמית בלב ארץ-ישראל, שמאחוריה העוצמה הירדנית-העיראקית המשותפת. אלא שהעדפה זו היתה בלתי-מעשית. קברניטי מדיניות החוץ הישראלית לא יכלו להתעלם מהעדרם של יסודות לקיום מדינה פלסטינית כזו, ובראש ובראשונה מהעדר מרכז פוליטי והנהגה לאומית חלופית לזו של המופתי שסיכמו לדרקיום עם

141 קמפבל למשרד-החוץ, 12 ביולי 1948, PRO, FO 371/68641/E9552; 31 ביולי 1948, שם, E10241; דאו למשרד-החוץ, 3 באוגוסט 1948, שם, E10393. על הקמת הממשלה ראה: סמיח שביב, חכומת עמוס פלסטין: מקדמאת חקאיק, ניקוסייה 1988, עמ' 35-50; צ' אל-פלג, המופתי הגדול, תל-אביב 1989, עמ' 98-109; אל-חאג' אמין אל-חוסני, חקאיק ען קדית פלסטין, קהיר 1956, עמ' 84-86; אל-עארף (לעיל, הערה 29), עמ' 703-706.

ישראל. בתנאים אלה היו הטיעונים בעד מדינה פלסטינית עצמאית אמצעי מיקוח בלבד כלפי עבדאללה, שנתפס כצד מעשי יותר למשא-ומתן, למרות החשש מפני תגובת ברית-המועצות נגד הסכם עם בן חסותה של בריטניה.¹⁴²

המגעים הדיפלומטיים שניהל ששון בפריס הובילו לדיאלוג גם עם חצר המלוכה המצרית, במקביל לשיחות עם נציגו של עבדאללה. המגעים המדיניים בין ממשלת ישראל לעבדאללה באוגוסט ובספטמבר אינם מצביעים באורח חד-משמעי על כוונת ההנהגה המדינית-הבטחנית הישראלית להעדיף את עבר-הירדן על-פני מצרים כשותף למשא-ומתן או על כוונתה להשלים עם השליטה של עבדאללה בשטחים שהחזיק. עם זאת, תוכני המגעים עם המלך עבדאללה ונציג חצר המלוכה המצרית בחודשים אלה הותירו סיכוי קלוש בלבד להסדר עם מצרים, בעיקר בגלל תביעתה לסיפוח הנגב לשטחה כתנאי להסדר.¹⁴³ תנאי זה היה בלתי-קביל לחלוטין על ישראל, דבר שהפך את האופציה הצבאית נגד מצרים לבלתי-נמנעת כמעט. ההחלטה שקיבלה ממשלת ישראל בראשית אוקטובר על מבצע 'יואב', תוך דחיית הדרישות המצריות, לא שיקפה אפוא רצון להעדיף את עבדאללה כשותף פוליטי,¹⁴⁴ אלא היתה קודם כל מהלך שנועד למנוע את אוכדן הנגב. הדיאלוג עם עבדאללה שימש אמצעי חשוב לברור תוכניותיו המדיניות והצבאיות של המלך ומעמדו בקואליצית המלחמה הערבית. מסקנותיו של דיאלוג זה עמדו כנראה בבסיס הנחתו של בן-גוריון כי משיקולים מדיניים עשוי הלגיון הערבי לעמוד מן הצד ולהימנע מלהתערב לטובת מצרים כשישראל תצא להתקפה מכרעת על כוחותיה בנגב.

מבצע 'יואב', שהחל ב-15 באוקטובר, התנהל תוך אילוצים קשים של סדר-הכוחות ולחץ-זמן 'השעון הפוליטי'. אף-על-פי-כן ניתן אישור לפעולה להרחבת הפרתדור הדרומי לירושלים, באזור הרטוב ועמק-האלה, ולהשתלטות על מסילת-הברזל אל העיר (מבצע 'אל החר' ו'יקב'), תוך סילוק כוח המתנדבים המצרי שהחזיק באזור זה. ב-22 באוקטובר, לאזור שנענה ללחצי האו"ם להסכים להפסקת-אש, הכריע בן-גוריון נגד הצעתו של מפקד מחוז ירושלים, משה דיין, לכבוש את בית-ג'אלה ולהשתלט על כביש חברון-בית-לחם. שיקוליו של בן-גוריון היו פוליטיים בעיקרם: הפרת הפסקת-האש תחמיר את מצבה הבינלאומי של ישראל ותסכן את הישגיה הטריטוריאליים; חשש מתגובת המעצמות והעולם הנוצרי; רצון למנוע עימות עם הלגיון — שחידש את נוכחותו הצבאית באזור בית-לחם-חברון לקראת סוף מבצע 'יואב' — ואולי גם עם הצבא העיראקי, ועניין לשמור על פיצולה של החזית הערבית ועל בידודה של מצרים.¹⁴⁵ במהלך מבצע 'יואב' נמנע הלגיון מנקיטת יחמה צבאית כלשהי, אם באזור חברון-בית-לחם אם בחזית ירושלים-לטרון. לטענת את-תל, היתה איהתערבות זו פרי קנוניה ישראלית-האשמית, גם אם בשעתה הוסברה על-ידי גלאב במחסור בתחמושת.¹⁴⁶

142 שיחת שרתוק-ברנדוט, 10 באוגוסט 1948, ישראל, תעודות, א, עמ' 504-505; שרתוק לבכור שטרית, 8 באוגוסט 1948, שם, עמ' 498.

143 שמעוני לששון, 17 באוגוסט 1948, שם, עמ' 533; שרתוק לאיתן, 5 באוקטובר 1948, ישראל, תעודות, ב, עמ' 22-21; בן-גוריון לשרת, 8 באוקטובר 1948, שם, עמ' 44.

144 כטענת שליים (לעיל, הערה 1), עמ' 316-320. טענה דומה, ראה: בר (לעיל, הערה 1), עמ' 126.

145 בן-גוריון (לעיל, הערה 34), עמ' 736-737, 6-7 באוקטובר 1948. לנימוקי בן-גוריון שלא לפעול לכיבוש חברון במהלך מבצע 'יואב' ראה: שם, עמ' 761, 22 באוקטובר 1948. אלוך טוען שהתקדמות הכוח הישראלי לכיוון הר-חברון נעצרה על-פי פקודה מגבוה, ראה: אלוך (לעיל, הערה 77), עמ' 236; וראה תיאורו של מוסא, עמ' 467-469, על פעולת כוח הלגיון לבלימת התקדמות צה"ל לחברון באזור בית-ג'וברין.

146 את-תל (לעיל, הערה 3), עמ' 407; בן-גוריון (לעיל, הערה 34), עמ' 766; 23 באוקטובר 1948, עמ' 779, 27 באוקטובר 1948. בשעתו לא היה ברור אם מדובר בלגיון או במתנדבים מצריים. וראה: שליים (לעיל, הערה

התמוטטות החזית המצרית העניקה לעבדאללה הזדמנות נוחה להציב כוח משלו באזור הר-חברון, כדי להבטיח את שליטתו באזור זה, והוא מיהר לנצלה. ב־21 באוקטובר חדר כוח של הלגיון, בגודל גדוד מוקטן, בדרך עוקפת מאל-עזריה לבית-לחם והר-חברון, וב־27 באוקטובר הדיף התקדמות של סיוור ישראלי משוריין שבא מכיוון בית-ג'וברין. מכאן ואילך נטל הלגיון את האחריות על האזור, כשהוא מבסס את השלטון ההאשמי, בעוד הכוח המצרי שנותק מעורפו איבד את יוקרתו ומעמדו, ונאלץ להתפנות מן האזור לאחר חתימת הסכם שביתת-הנשק בין ישראל למצרים. תבוסת הצבא המצרי בנגב הנחיתה מכה קשה על 'ממשלת כל פלסטין', שנאלצה לעזוב את מקום מושבה בעזה ולעבור לקהיר. ניתוק המצרים מקשר ומהשפעה ישירים ב'משולש' ובהר-חברון יצר שעת כושר לעבדאללה לבסס את מרותו בשטחים שבשליטתו. לפיכך נקט עתה הלגיון מדיניות שיטתית של פירוק הנשק מתומכי המופתי או גיוסם לצדו.¹⁴⁷ גם אם חדירתו של כוח הלגיון להר-חברון לא היתה ידועה בשעתה למטכ"ל הישראלי, הנה תהליך התבססותו באזור זה ונטילתו את השלטון מידי המצרים היו ידועים לצד הישראלי, והוא לא עשה דבר כדי למנוע זאת, אם בכוח אם באמצעים דיפלומטיים.¹⁴⁸

הפגנת העליזות הצבאית הישראלית על הצבא המצרי ותבוסתו המחישו לממשלות ערב בכלל ולמלך עבדאללה בפרט את גודל האיום הצבאי הנשקף להם עתה מצד המדינה היהודית. ההכרה בנחיתותו הצבאית והחשש מפני מתקפה ישראלית, שתבטל את הישגיו הטריטוריאליים בארץ-ישראל, מילאו מכאן ואילך תפקיד מכריע בחתירתו של המלך לחידוש ההבנה האסטרטגית עם ישראל.¹⁴⁹ אשר לישראל, הנה יומנו של בן-גוריון מגלה מגמה מתמשכת לנקוט יוזמה התקפית נגד הצבאות ההאשמיים, כדי לאלצם לסגת מן הארץ. מגמה זו גרסה שכיבוש ה'משולש' והדיפת הצבא העיראקי יאלצו את הלגיון הערבי לסגת לעבר-הירדן, כדי למנוע כיתור ותבוסה מידי ישראל. האפשרות לפעולה כזו שבה ונבחנה מסוף מבצע 'חירם' (28-29 באוקטובר), שבמהלכו אולץ 'צבא ההצלה' לסגת אל מעבר לגבול הלבנוני.¹⁵⁰ אולם שיקולים מדיניים הוסיפו למלא תפקיד מכריע בהימנעות מיוזמה צבאית חדשה, מחשש מפני תגובה צבאית של המעצמות נגד ישראל. ב־4 בנובמבר קיבלה מועצת-הבטחון, תחת לחץ כבד של בריטניה ובחסכמת ארצות-הברית, החלטה שקראה לישראל לסגת לקווי ה־14 באוקטובר בנגב. משמעותה הקשה של ההחלטה לישראל הוקלה במידת-מה על-ידי החלטה אחרת של מועצת-הבטחון, מה־16 בנובמבר, שקראה לישראל ומצרים לפתוח בשיחות על הסכם שביתת-נשק. אלא שגם החלטה זו עמדה על הצורך בנסיגת ישראל לעמדותיה מלפני מבצע 'יואב', דבר שהדגיש את חוסר ההשלמה מצד מעצמות המערב עם השליטה הישראלית בחבל-ארץ זה, שנותר נושא למאבק מדיני-דיפלומטי. לפי עדותו של בן-גוריון עצמו, העמדה התקיפה שנקטה ארצות-הברית במועצת-

1. עמ' 328-329; שליים מפרוץ את טענת תל. פלפן מקבל ללא עוררין את טענת את-תל, ראה: פלפן (לעיל, הערה 1), עמ' 142. ראה גם הסברו של קורצמן (לעיל, הערה 45), עמ' 671-676.

147 מוסא טוען בעקבות גלאב, כי הלגיון הציל את חברון, ראה: מוסא, עמ' 468-469. וראה גרסתו של את-תל בדבר 'קנוניה', את-תל (לעיל, הערה 3), עמ' 411-412. על פירוק הנשק מתומכי המופתי ראה: מוסא, עמ' 459-460.

148 פעיל (לעיל, הערה 132), עמ' 374.

149 ראה, למשל: ששון לאבו אל-הודא, 28 באוקטובר 1948, ישראל, תעודות, ב, עמ' 109-110; שרתוק לאיתן, 9 בנובמבר 1948, שם, עמ' 155.

150 בן-גוריון (לעיל, הערה 34), עמ' 790, 31 באוקטובר 1948; עמ' 5, 799 בנובמבר 1948; עמ' 824, 14 בנובמבר 1948; עמ' 885, 18 בדצמבר 1948.

כאמול עריקאת, מפקד
כוחות 'הג'יהאד הקדוש'
בחברון (מימין) ולידו
צאלח אל-מג'אלי,
המושל הצבאי הירדני

הבטחון ב-4 בנובמבר ותמיכתה בעמדת משרד-החוץ הבריטי הן שהטילו ספקות בלבו באשר למעשייתו של מבצע רחב היקף בחזית המרכז.¹⁵¹

עמדת ארצות-הברית הגבירה את חששות ההנהגה הישראלית שמא יגדיש כיבוש 'המשולש' – וכל שכן חלקים נוספים מירושלים – את סאת הסבלנות של העולם הנוצרי, ובמיוחד של ארצות-הברית ובריטניה, ויחמיר את בעיית הפליטים לממדי שואה. המעצמות היו עלולות להגיב בהפעלת לחץ כבד על ישראל שהיה מאלצה לוותר על כיבושיה, הן בגדה המערבית הן בנגב, ומגביר ביתר שאת את הלחץ לבינאום ירושלים.¹⁵² זאת ועוד, למרות ההישג הצבאי המזהיר של מבצע 'יואב' נדרש צה"ל למהלך הכרעה נוסף בסוף דצמבר (מבצע 'חורב'), כדי לאלץ את המצרים לסיים את המלחמה ולהיכנס למשא-ומתן על שביית נשק, כשרצועת עזה נשארת ברשות המצרים כעדות למגבלות הכוח הצבאי הישראלי. לאחר מכן, במאוס, נדרש מהלך צבאי נוסף, כדי להבטיח את ריבונות ישראל על הנגב עד אילת (מבצע 'עובדה'). בד בבד עם התרחקות האפשרות של מבצע צבאי מקיף נגד הצבאות ההאשמיים, גמלה ההכרה בדבר ערכו של המלך עבדאללה כשותף להסדר מדיני, שיביא לסיום המלחמה ויבטיח את הישגיה של ישראל בירושלים בפרט ובחזית המרכז בכלל.¹⁵³ אף כי בן-גוריון לא נטש לחלוטין את האפשרות של שימוש בכוח כדי לפתור בעיות מקומיות באזור ירושלים, הנה בפועל הצטמצמה הכוונה להרחבת 'המותניים הצרים' של המדינה במרכז.

חידוש ההידברות המדינית בין שני הצדדים סלל את הדרך למשא-ומתן ישיר, ללא תיווך

151 בן-גוריון (לעיל, הערה 34), עמ' 799, 5 בנובמבר 1948, עמ' 885, 18 בדצמבר 1948. על עמדת ארצות-הברית בדיון במועצת-הבטחון ראה: משלחת ארצות-הברית באו"ם למוכר-המדינה בפועל, 3 בנובמבר 1948, *FRUS*, עמ' 1543-1544. נוסח החלטת מועצת-הבטחון ראה: שם, עמ' 1546-1547.

152 ראה הערות שרתוק לסקירת אגף החקר, 31 באוקטובר 1948, גנוך 130/02/2448/1. ראה גם דברי המאליים של בן-גוריון בכנסת ב-4 באפריל 1949 על הסתירה בין קיום מדינה יהודית ודמוקרטית לבין שלמות הארץ, שם. ראה גם: הארץ, 23 בנובמבר 1948. בן-גוריון (לעיל, הערה 34), עמ' 906-907, 28 בדצמבר 1948.

153 שילוח לשרתוק, 20 בנובמבר 1948, שם, עמ' 209-210.

פרידה מן הבודות
המצריים לפני נסיגתם
מחברון (סוף אפריל
1949)

האוו"ם, בין המפקדים הצבאיים של שני הצדדים בירושלים ולהשגת הסכם הפסקת-אש כנה ומוחלטת בעיר ובסביבתה ב-30 בנובמבר.¹⁵⁴ ההסכם ציין למעשה את סיומו של העימות הצבאי בין ישראל לעבר-הירדן בחזית המרכז, וגבולות חלוקת העיר, שנקבעו בהסכם זה, קיבלו גושפנקה בהסכם שביתת-הנשק שנחתם בין ישראל ועבר-הירדן. הסכם דייין-את-תל על הפסקת-אש בירושלים היה בעל משמעות רחבה יותר, שכן הוא חל על כל קו החזית עם הלגיון, כולל לטרון, והעיד על מגמה לסיים את המלחמה עם עבר-הירדן. משמעות הסכם הפסקת-האש בירושלים, כצער נוסף בתהליך ההשלמה של שני הצדדים עם הסטטוס-קוו הצבאי, משתקפת במהלך ההיסטורי שנקט המלך למחרת חתימת ההסכם, בכנסו ביריחו ועידה שתכליתה להעניק לגיטימציה לתביעתו על השטחים הערביים של הארץ. הכינוס, שנערך בעידודו וסיועו של הלגיון הערבי ונודע לימים כ'ועידת יריחו', העניק למלך עבדאללה הכרה כ'מלך פלסטיין' ונתן לו למעשה ייפוי-כוח לפתור את 'בעיית פלסטיין' כראות עיניו.¹⁵⁵ ועידת יריחו החמירה את בידודו של המלך בזירה הבינערבית, והפכה אותו ליעד להתקפות והאשמות על ניצול הטרגדיה של ערביי פלסטיין לקידום שאיפות הסיפוח שלו. ואמנם, המלך היה להוט להגשים לאלתר את החלטות הוועידה ולספח באורה רשמי את השטח שבידי צבאו. בכך קיווה לסיים את המלחמה עם ישראל ולהקל את המצוקה הכלכלית שאליה נקלע. אלא שבעניין זה נתקל המלך בהסתייגות מצד

154 נוסח ההסכם ומשמעותו ראה: פעיל (לעיל, הערה 132), עמ' 375-376. ראה גם: שילוח לשרתוק, 30 בנובמבר 1948, ישראל, תעודות, ב, עמ' 250; 5 בדצמבר 1948, שם, עמ' 266. וראה עוד: ברדט למזכיר-המדינה, 24 בנובמבר 1948, FRUS, עמ' 1634.

155 על ועידת יריחו ראה: אח'באר אל-יום, 5 בדצמבר 1948. על דרך קבלת ההחלטות ראה: את-תל (לעיל, הערה 3), עמ' 376-379; דין-וחשבון על הוועידה, 6 בדצמבר 1948, PRO. FO 816/142.

ממשלתו — כמו גם מצד בריטניה — שביקשה לדחות את הסיפוח הרשמי לעיתוי גזח יותר.¹⁵⁶ השילוב של חולשה צבאית וכלכלית, בידוד בזירה הבינערבית וחוסר שיתוף-פעולה מצד ממשלתו בעניין עיתוי הסיפוח — כל אלה הגבירו את מגמת המלך לחפש הסדר מהיר עם ישראל.

במגעים המדיניים שהתחדשו עתה בירושלים בין נציגו של עבדאללה לששון, הציג הנציג הירדני את דרישות מלכו לקראת שביתת-הנשק, שלאחריה ייפתח משא-ומתן על שלום. גישה זו נתקלה בהתנגדות בן-גוריון, שקבע כי המטרה היא שלום, ועל כך יש לדון עם עבדאללה. בן-גוריון קבע כי הדיון עם המלך הוא על 'לוח חלק', כלומר לא קיים שום הסכם עימו, ולפיכך אין לקבל מראש סיפוח חלקים מארץ-ישראל לממלכת עבר-הירדן.¹⁵⁷ החלטת הצמרת המדינית-הבטחונית של ישראל על מבצע 'חורב' נכרכה למעשה בהכרה בצורך להיכנס לדיון על הסכם שלום עם המלך עבדאללה בד בבד עם הדאגה הגוברת מפני התערבות בריטית צבאית במקרה של התקפה נגד הלגיון.¹⁵⁸ בעיצומו של מבצע 'חורב' הציגה ישראל בפני המלך הצעה בעלת אופי אולטימטיבי — אם לא יסכים לנהל עימה משא-ומתן על שלום, עלולה ישראל לנצל את יתרונה הצבאי. תלונתו של עבדאללה בפני משרד-החוץ הבריטי גררה מחאה אמריקנית בפני שרתוק, ומחאה זו המחישה את מגבלותיו של מהלך ישראלי כוחני כלפי עבר-הירדן. אולם בד בבד החליט המלך להיענות לדרישת ישראל, ובתחילת ינואר 1949 מינה את את-תל ואת רופאו ואיש סודו שווכת אס-סאטי כנציגיו הרשמיים בשיחות עם ישראל.¹⁵⁹ משא-ומתן זה לא הניב הסכם שלום, אך הוא מילא תפקיד חשוב בהכשרת הקרקע להשגת הסכם שביתת-הנשק שנחתם בין שתי המדינות ב-4 באפריל 1949, ובו ויתר המלך על שורת רכסים ממערב לשומרון, שאפשרו הרחבת 'המותניים הצרים' של המדינה היהודית. ויתורו של המלך נעשה תחת לחץ דיפלומטי וצבאי מצד ישראל, שאיימה לנצל את נסיגתם הצפויה של הכוחות העיראקיים מן 'המשולש' ואת בידודו המדיני של המלך ולממש את עליונותה הצבאית, אם לא תקבל את מבוקשה. הצלחת ישראל להכתיב לעבדאללה את תנאיה שיקפה את החולשה הצבאית הירדנית, את חוסר האונים של בריטניה להעניק לו גיבוי צבאי ודיפלומטי ואת העדר נכונותו של הממשל האמריקני להתערב במשא-ומתן בין שני הצדדים על קביעת הגבול ביניהם.¹⁶⁰ חרף נכונותה של ישראל להשלים עם שלטון האשמי ממערב לירדן, היא לא עשתה שום מאמץ להקל על עבדאללה את הקשיים מבית ובעולם הערבי. היא דרשה ויתורים טריטוריאליים נוספים, ובהמשך סירבה לעשות ויתורים כאלה בעצמה במסגרת הסדר מדיני. דומה כי במצב יחסי הכוחות הכוללים בין שתי המדינות באותה עת היה באפשרותה של ישראל להשיג ויתורים מפליגים יותר מן המלך, אלא שהצד הישראלי העדיף

156 קירקברייד למשרד-החוץ, 9 בדצמבר 1948, PRO, FO371/68643/E15690; עבדאללה לאכו אלי-הודא, 6

בינואר 1949, PRO, FO816/151; קירקברייד למשרד-החוץ, 17 בינואר 1949, PRO, FO371/75335/E815

157 ששון לשרתוק, 19 בדצמבר 1948, ישראל, תעודות, ב, עמ' 306; בן-גוריון (לעיל, הערה 34), עמ' 884-885, 18 בדצמבר 1948; עמ' 886, 19 בדצמבר 1948; עמ' 893, 21 בדצמבר 1948.

158 שם, עמ' 906-907, 28 בדצמבר 1948.

159 סטבלר (Stabler) למזכיר-המדינה, 29 בדצמבר 1948, FRUS, עמ' 1699-1700; לובט למקדונלד, 30 בדצמבר

1948, שם, עמ' 1704. על פתיחת המשא-ומתן הרשמי ראה: קירקברייד למשרד-החוץ, 2 בינואר 1949, PRO,

PRO, FO 371/75330/E6; 10 בינואר 1949, PRO, FO 371/75376/E464

160 עבדאללה לבוין, 11 במארס 1949 ותשובת בוין, לעמאן, 18 במארס 1949, PRO, FO371/75383/E3637

קירקברייד למשרד-החוץ, 11 במארס 1949, PRO, FO371/75381/E3305; פייר-גורדון למשרד-החוץ, 26

במארס 1949, PRO, FO371/75387/E3941; מזכיר-המדינה לנציגות בעמאן, 25 במארס 1949, Foreign

Relations of the United States, 1949, Washington 1977, p. 871; טרומן לעבדאללה, 28 במארס 1949,

שם, עמ' 878-879.

להסתפק במה שנראה לו חיוני לבטחון ישראל, וככך הקל על הצד הירדני להשלים עם הוויתור הנדרש.

למרות התנאים הקשים של נחיתות צבאית ומדינית שבהם היה על המלך לנהל את המשא-ומתן עם ישראל על שביית-נשק, גרר ההסכם התקפות חריפות מצד פלסטינים וערבים כאחד נגדו ונגד ממשלתו והאשמתם בקנוניה עם היהודים בהשראת בריטניה. ההאשמות התייחסו לקיום משא-ומתן חשאי בין המלך ליהודים, במקביל לשיחות הרשמיות ברודוס, ולוויתור על שטחים במערב השומרון, שבהם ישבה אוכלוסייה של כ־50 אלף ערבים, ואשר לא נועדו למדינה היהודית על-פי תוכנית החלוקה. אכן, קשריו של המלך עם בריטניה החשידו אותו מלכתחילה בעיני הערבים. כך, בתגובתו על ההסכם אמר ראש ממשלת עיראק, נורי אס-סעיד: 'אילו היה מדובר בסוריה או בלבנון, לא היה הדבר אכפת', אך לא כך לגבי עבדאללה, שאמינותו המפוקפקת ממילא בעולם הערבי נהרסה עתה לחלוטין.¹⁶¹ אובדן האמינות של עבדאללה הפך אותו לשעיר לעזאזל לעולם הערבי המנוכס והמושפל, שהוקיעו ככלי שרת בידי בריטניה בהקמת מדינת ישראל, והאשימו בבגידה בעניין הלאומי הערבי.

סיכום

מלחמות הן מן התופעות המורכבות והמסובכות ביותר בתרבות הפוליטית של המין האנושי, בה במידה שהן מהוות צומתי הכרעה היסטוריים בתולדות הצדדים המעורבים בהן. הדבר נכון במיוחד לגבי מלחמה כמו זו שהתנהלה בין היהודים לערבים ב־1948, ובה היו מעורבים כוחות כה רבים ושונים; מדינות חדשות — חלושות מבחינה מוסדית וחסרות-נסיון באמנות המלחמה והיחסים הבינלאומיים — ארגונים בלתי-רשמיים, מקומיים וזרים, ומעצמות בעלות אינטרסים במזרח התיכון. היה זה צירוף דחוס ואינטנסיבי של פחד וייאוש, תקווה ותסכול, אינטרסים וכוונות, רטוריקה וחשאינות, אי-ודאות, דימוי ומציאות; ובצל כל אלה נדרשה קבלת הכרעות שהוכתבו על-ידי הצורך הקבוע בבטחון והחתימה המתמדת ליוקרה וכבוד. כל זאת, בצד מאמץ עשייה עליון, קיבוצי ואינדיווידואלי, מאבקי כוח על מנהיגות והגמוניה בין ובתוך הצדדים המעורבים במלחמה, מעורבות של מעצמות וגורמים בינלאומיים, מהלכים הנוטים לצאת משליטה, ומיגוון אינסופי של התרחשויות ואירועים מקריים. לפיכך, הנסיון להסביר את תוצאות המלחמה בין ישראל לעבר-הירדן כ־סוף מעשה במחשבה תחילה מופרך מעיקרו. מבחינה מתודולוגית מגמה זו אינה עומדת במבחן הגישה והחשיבה ההיסטורית השיטתית. הנסיון להסביר החלטות ומהלכים, את הקשר בינם לבין התוצאות שהשיגו ואת מקומם במהלך ההיסטורי של המלחמה, נסיון זה נתקל בקושי נוסף, הנובע מן המיתוסים שנכרכו במלחמה זו בתודעה ההיסטורית של הצדדים המעורבים. אפשר אפוא להבין את הנטייה לאמץ גישה דטרמיניסטית המבוססת על פרשנות מזימתית, המספקת הסבר כוללני של תוצאות המלחמה, כשהיא נובעת מטעמים פוליטיים ואידאולוגיים. אולם נטייה כזו הופכת למסוכנת כאשר היא משמשת נר לרגליו של ההיסטוריון, גם אם הוא סומך את טיעונו על עובדות ועדויות היסטוריות. כך, הנטייה להיאחז בהסבר פשטני של 'קנוניה' למערכת המורכבת והסבוכה של יחסי ישראל ועבר-הירדן במלחמת

161 השגריר בבגדאד, מאק (Mack), למשרד-החץ, 29 במארס 1949, PRO. FO371/75387/E4092. על הדי ההסכם וספיקחיו ראה: את-תל (לעיל, הערה 3), עמ' 569-582, 587-597.

העצמאות, ממעיטה מחריפותן הקיצונית של הדילמות שעיימן נאלצו להתמודד מקבלי ההחלטות בשני הצדדים, בתנאים של חוסר-ודאות ומצוקה קיומית; מתעלמת ממגמות ואינטרסים מנוגדים של הכוחות שפעלו בזירה המדינית והצבאית ומאיהגשמה של החלטות וכוונות כתוצאה מכשלונות, נתקים בתקשורת ומתחים בין מדינאים לאנשי צבא ובין דרגי פיקוד בכירים לדרגי השדה. יתר-על-כן, גישה זו מתעלמת מהמשקע המר שהותיר העימות עם צבאו של המלך בקרב אישים בצמרת המדינית-הבטחונית של ישראל.¹⁶² לא זו בלבד שקשרי שיתוף-הפעולה וההבנה שנוקמו עימו במשך שנים הכזיבו ולא עמדו במבחן במלחמה; הקרבות עם הלגיון הערבי בגוש-עציון, בירושלים ובלטרון, היו מן הקשים והמרים שניהלו כוחות ה'הגנה' וצה"ל בתש"ח. קרבות אלה הסתיימו בכשלון צורב, חרף מחיר הדמים הכבד שתבעו, וההחלטות הנוגעות אליהם נותרו שנויות במחלוקת קשה בין בן-גוריון לבין המטה הכללי.¹⁶³

שורה של עדויות נסיבתיות מוכיחות לכאורה את תקפותה של ההבנה האסטרטגית שעמדה ביסוד יחסי המלך עבדאללה והסוכנות היהודית, חרף המלחמה, ובמהלכה; לא חל שינוי בעוינות של הצדדים כלפי הנהגת התנועה הלאומית הפלסטינית; למעט פרק זמן קצר, נותר המלך מבודד ומושקף בזירה הבינערבית כשהיה; עבדאללה דבק בתוכניתו המקורית להשתלט על המרכז ההרי של הארץ מבלי לנקוט יוזמה התקפית כלשהי נגד המדינה היהודית; ועל הכל, ישראל נמנעה מכיבוש החלק המזרחי של מרכז הארץ כשהיה ביכולתה לעשות זאת, ובהמשך אף השלימה עם השלטון ההאשמי על חבל ארץ זה. אלא שעדויות נסיבתיות אלו אינן יכולות לשמש הוכחה לטענות שלפיהן גם במהלך הקרבות ביניהם הוסיפו שני הצדדים לקיים הסכמה שבשתיקה או 'קנוניה', ששררו ביניהם יחסים שבין 'אויבים אידאליים' או אפילו סימטריה בניהול מלחמה מוגבלת. הן בוודאי אינן מאששות את התיזה שלפיה ההבנה האסטרטגית מלפני המלחמה קבעה בסופר-של-דבר את המפה הטריטוריאלית של הארץ. טענות אלה מגמדות עד כדי גיחוך את המאמץ העצום שהשקיע צה"ל בנסינות חוזרים ונשנים לכבוש את לטרון ואת המחיר הכבד ששילם במהלכם. זאת ועוד, הן מתעלמות מאפשרות הצלחת המאמץ הישראלי לכבוש את לטרון וגנין. לכיבושה של לטרון במיוחד היו עשויות להיות תוצאות מרחיקות לכת — פתיחת הדרך לא רק לירושלים אלא גם לראמאללה, כיתור הלגיון במרחב שביניהן, וכיבוש מרחב גנין-חברון, כולל ירושלים העתיקה. גם אם יש יסוד לטענה כי שיקולים פוליטיים היו הגורם המכריע באסטרטגיה של ישראל כלפי עבר-הירדן במלחמה, לאחר ההפוגה השנייה, הרי המסקנה בדבר קיום 'שותפות' או 'עסקה דה-פקטו' ביניהם אינה נתמכת על-ידי העובדות.¹⁶⁴

ואמנם, המתח בין ההסבר הכוללני לעובדות ההיסטוריות משתקף בסתירות פנימיות בחלק מן המחקרים החדשים. דוגמה בולטת לסתירות כאלה היא הנסיון לתאר את יחסי ישראל עבר-הירדן בזמן המלחמה כהבנה מכללית או כמלחמה מוגבלת אהדדי.¹⁶⁵ אכן, מה שנראה כאסטרטגיה של

162 שרתוק לששון, 5 באוגוסט 1948, ישראל, תעודות, א, עמ' 490. את-תל, עמ' 460-461.

163 עדות ידן בפני 'ועדת החמישה' על התערבות בן-גוריון והנחיותיו בעניין לטרון, ראה: שפירא (לעיל, הערה 77), עמ' 110-113; עמדת בן-גוריון, שם, עמ' 127-131; עדות לסקוב, שם, עמ' 168-169; 'רטנר, חיי ואני, תל-אביב 1978, עמ' 367-368 (רטנר היה ראש אגף התכנון במטכ"ל בזמן המלחמה); לאפייר וקולינס (לעיל, הערה 57), עמ' 377-378; וכן: קורצמן (לעיל, הערה 45), עמ' 457-458.

164 כהגדרתו של שיפטן (לעיל, הערה 5), עמ' 75, 86-88, 238-239.

165 שליים (לעיל, הערה 1), עמ' 223-224, 235, 316-320. וראה הסבריו של בריוסף לקרבות בירושלים, בריוסף (לעיל, הערה 5), עמ' 68-69, 73-74; לקרבות בלטרון, עמ' 75-86; לאי-התערבות הלגיון במהלך מבצע 'יואב', עמ' 132-133.

מלחמה מוגבלת, שהצדדים בחרו לנוקטה מתוך תבונה מדינית, לא היה — עד תום קרבות 'עשרת הימים' — אלא שורה של פעולות שהוכתבו קודם כל על-ידי כורח אסטרטגי, אילוצים מדיניים מגבלות כוח — אמיתיים או מדומים — וכשלונות צבאיים, יותר מאשר ריסון עצמי מתוך חופש בחירה. בכך מקבל מחבר מאמר זה את המסקנה — בעיקר לגבי הצד הישראלי — לפיה בתקופה זו של המלחמה נהגו שני הצדדים על-פי הכלל 'במלחמה, כמו במלחמה'.¹⁶⁶ אם בסיומה של המלחמה נוצרה מציאות של חלוקה דה-פקטו של הארץ בין עבדאללה לבין ישראל, לא היה זה משום שבמהלכה דאגו הצדדים לשמור על יסודות ההסכמה הקודמת ביניהם, אלא פועל-יוצא של מציאות צבאית ופוליטית שישראל נאלצה להשלים עימה למרות התמוטטות ההסכם הבלתי-כתוב עם המלך.

תוכניתו המקורית של הלגיון היתה פרי אילוצים צבאיים ומדיניים קשים, שנותרו בעינם ואף החמירו במשך המלחמה. מכאן נובעת ההיצמדות אליה מצד המלך ומפקד הלגיון והגישה המגננתית הקפדנית שנקטו בכל שלבי המלחמה, למעט שלב הפריצה לירושלים, שמטרתו היתה מוגבלת למניעת כיבוש העיר העתיקה. למרות עדיפות כוח הריון והאש של הלגיון, הוא נאלץ — עקב מגבלות בכוח-אדם ומחסור בתחמושת — לצמצם את משימותיו ומרחב פריסתו ולהסתפק עד כמה שאפשר בהגנה. הביטוי העיקרי לכך היה הסתפקותו בהבטחת השליטה הערבית בעיר העתיקה והימנעות ממאמץ נוסף לכבוש את מובלעת הרה-צופים. מגבלות כוחו של הלגיון ביחס למשימת ההשתלטות על מרחב ג'נין-חברון הומחשו היטב על-ידי כניסת הצבא העיראקי ל'משולש' וקוצר-ידו של הלגיון להגן על רמלה ולוד. ואמנם, בשום שלב של המלחמה לא יזם הלגיון התקפה, ולא היה מעורב בלחימה, בשטחים שנועדו להיכלל במדינה היהודית; גוש עציון ולטרון נועדו למדינה הערבית, ואילו ירושלים נועדה להפוך לאזור בינלאומי.

כבר בשלב ההכנות לפלישה הקפיד המלך לכוון את תוכנית המלחמה הערבית לצרכיו ולמצות את כוחו הצבאי בהשתלטות על מרחב ג'נין-חברון. אלמלא כן, היה עליו לשתף פעולה עם הצבאות הערביים האחרים, על יסוד התוכנית המקורית, שנועדה לבתר את המדינה היהודית באזור העמקים ולהביא להכרעתה.¹⁶⁷ גישה כזו היתה עלולה ליצור מתיחות חריפה בינו לבין בריטניה ולסכן את תוכניתו לסיפוח החלק הערבי של הארץ. שאלת ירושלים לא עמדה על הפרק בדיונים על תכנון הפלישה הערבית לאחר ה-8 במאי, וממילא גם לא נכללה בתוכנית שנקבעה בדמשק. גם הטענה שעבדאללה תכנן מלכתחילה לכבוש את ירושלים וכי יעד זה עמד במוקד מאמצי של הלגיון, מתבררת כלא נכונה, כשמביאים בחשבון את ארבעת ימי ההמתנה של הלגיון לפני כניסתו לעיר. ספק אם נדע אי-פעם מה היו כוונותיו של עבדאללה לאשורן באותם ימים ראשונים לפלישה, אך נעלה מכל ספק כי הוא היטיב להכיר במגבלותיו הצבאיות והמדיניות, והתאים את מהלכיו הצבאיים אליהן. גם אם גלאב וקירקברייד נושאים באחריות העיקרית לריסון הלגיון בארבעת ימי ההמתנה שקדמו לכניסתו לירושלים, ספק אם הדבר היה עולה בידם אלמלא הכיר עבדאללה בצדקת שיקוליהם. קצינים ערבים בלגיון הראו אולי התלהבות גדולה להיכנס לקרבות עם היהודים, לעתים על דעת עצמם ובניגוד להוראות הפיקוד הבריטי. אלא שאין הדבר מאשש

166 שיפטן (לעיל, הערה 5), עמ' 63.

167 אלון, הבוחן את הלגיון בעיניו שלו, כאויב בעל מטרת בלתי-מוגבלות, מגדיר כטעות חמורה את כניסתו לירושלים במקום ליכוד את המאמץ בביתור המדינה היהודית, ראה: אלון (לעיל, הערה 77), עמ' 232-233. ראה בעניין זה גם: בר (לעיל, הערה 1), עמ' 133.

בהכרח את טענותיהם בדבר התפקיד הבוגדני שמילאו הקצינים הבריטים או את האשמותיהם בדבר התוצאות ההרסניות של הגישה המגננתית שנקטו. טענות הקצינים הערבים ראויות ליחס ביקורתי במיוחד, משום שהמקור העיקרי לתפקידם ולתפיסתם את ניהול המלחמה הוא זכרונות שפרסמו אחדים מהם לאחר המלחמה.¹⁶⁸

אם מהלכיו הצבאיים של הלגיון הוכתבו קודם כל על-ידי אילוצים מדיניים וצבאיים, הנה במהלכה של ישראל בחזית המרכז ניכר במהלך המלחמה שינוי של התפיסה האסטרטגית, בהתאם לשינוי שחל ביכולת עמידתה של ירושלים העברית וההתעצמות בכוחו של צה"ל. עד פלישת הצבאות הערביים התבססה האסטרטגיה של הנהגת 'המדינה שבדרך' לגבי ירושלים על קבלת הבינאום. מטרת המבצעים הצבאיים היתה לשמור על המאוזן היהודי בירושלים וביישובים סביבה, אף כי מסוף אפריל התחזקה הנטייה להחזיק בפרוודור פתוח לירושלים.¹⁶⁹ נפילת גוש-עציון והתערבות הלגיון בירושלים עוררו חרדה ממשית לגורל העיר, והדבר ניכר במאמץ העליון להבטיח פרוודור יבשתי מן השפלה לירושלים. גישה זו קיבלה חיזוק במהלך ההפוגה הראשונה, על רקע המלצות ברנדוט, והגיעה לשיאה בקרבות 'עשרת הימים', שבהם הושגה מטרה זו. משעה שהוסרה הסכנה מירושלים העברית והובטח רצף טריטוריאלי בטוח אליה, יכלה ההנהגה הישראלית לבחון אפשרויות פעולה שונות ולקבוע סדר עדיפויות ליעדיה האסטרטגיים בהמשך המלחמה גם על-פי שיקולים מדיניים, שמשקלם גדל בהתמדה עקב מעורבות המעצמות והאור"ם במאמצים ליישב את הסכסוך. אם ישראל נמנעה בסופו של דבר ממהלך צבאי מקיף לכיבוש ירושלים הערבית או ה'משולש', בשעה שתאורטית היה ביכולתה לעשות זאת, לא היה זה מתוך אירצון או מתוך כוונה להבטיח את המשך השותפות עם עבדאללה. הדבר היה פועל-יוצא משורה של אילוצים מדיניים וצבאיים שהתפתחו במהלך ההפוגה השנייה, ובראשם הצורך להעביר את מאמץ ההכרעה הבא לנגב. ככלות הכול, מדובר היה כאן בטריטוריה שהיתה עלולה להישמט מידי ישראל, משום שלא החזיקה בה, על-אף שנכללה במדינה היהודית לפי תוכנית החלוקה. אך גם ללא הצורך להעביר את מאמץ ההכרעה הבא לנגב, הוצרו בינתיים שולי התמרון הפוליטי של ישראל בכל הנוגע למהלך צבאי מקיף לכיבוש ירושלים הערבית או הגדה המערבית. לכך תרמו סיבות אחדות, שעיקרן: התמיכה הבריטית במלך ובתוכניותיו והדימוי הגובר של זהות אינטרסים ומדיניות ביניהם; התפקיד שנועד לעבדאללה ביישוב הסכסוך על-פי תוכנית ברנדוט, והגיבוי המלא שניתן לכך מצד בריטניה וארצות-הברית; עובדת שליטתו של הלגיון בעיר העתיקה, שהפכה כל פעולה מקיפה נגדו להתגרות בעולם הנוצרי ובמעצמות הגדולות ולמקור סכנה להישגים הצבאיים הקודמים של ישראל.

חידוש ההידברות בין ממשלת ישראל למלך עבדאללה כחודשיים לפני מבצע 'ואב' נתפס על-ידי בריטניה וארצות-הברית כמהלך חיובי, העשוי להניח בסיס להסכם ביניהם. בגישה זו של המעצמות היה כדי לחזק את המגמה הישראלית של השלמה עם חלוקת ירושלים ועם ריבונות המלך בשטחים הערביים של הארץ. ההידברות עם המלך וההשלמה עם המציאות הצבאית שנוצרה בחזית הלגיון סייעו בידי ישראל להשלים את סילוק הצבא המצרי מן הארץ ולהבטיח את הריבונות הישראלית בירושלים ובפרוודור אליה. מכאן ואילך גברה בממשלת ישראל הנטייה להשלים עם חלוקת ירושלים כטריז בפני הבינאום, אף שסיכויי הגשמתו נראו קלושים. הטענה

168 המדובר בעיקר בזכרונותיהם של עבדאללה א-ת'ל (לעיל, הערה 3) ומחמוד רוסאן (לעיל, הערה 46).

169 פעיל (לעיל, הערה 132), עמ' 360.

המלך עבראללה וראש
ממשלת מצרים נקראשי
פאשא (יוני 1948)

שלפיה פעלו שני הצדדים בירושלים מלכתחילה להשגת יעדים מוגבלים מתוך רצון להימנע מהכרעה, מחשש שהדבר יביא לבינאום העיר — טענה זו היא חסרת-יסוד. לגבי הלגיון לא היתה קיימת אפשרות מעשית או כוונה להכרעה בירושלים בשום שלב של המלחמה, ואילו לגבי ישראל נכונה טענה זו רק מבצע 'יואב' ואילך. אמנם לא חסרות עדויות לחששות של בן-גוריון ומנהיגים ישראלים אחרים מפני תגובת העולם הנוצרי על כיבוש המקומות הקדושים לנצרות בירושלים העתיקה, או על פגיעה בהם, אולם שיקול זה היה משני בחשיבותו עד תום קרבות 'עשרת הימים' ויצירת 'דרך בורמה'. מה שעמד במשך תקופה זו לנגד עיני ההנהגה הישראלית היה ההכרח להבטיח את יכולת עמידתה של העיר העברית, שסבלה מכידוד ולרשותה עמדו כוחות מועטים. גם אם בירושלים היתה לכוח היהודי עדיפות יחסית, היא לא הספיקה להכרעת הכוחות הבלתי-סדירים בימים הראשונים לסיום המנדט, וחולשתו של הכוח היהודי נתגלתה לעין עם התערבות הלגיון. הנסיון לתלות את ההסבר לשוני בין האופי המוגבל כביכול של המלחמה שניהלה ישראל בירושלים לבין החתירה להכרעה בלטרון בחשש מפני בינאום, גם הוא אינו משכנע. ריכוז המאמץ הישראלי בנסיון להגיע להכרעה בלטרון ייצג תפיסה שהעדיפה יצירת פרוזדור רחב אל העיר, שיבטיח את הכללתה בתחומי מדינת ישראל, על-פני השקעת משאבים בהרחבת השליטה היהודית על חלקה הערבי של ירושלים. חולשתה של טענת החשש מפני בינאום בולטת גם על רקע האפשרות שהכרעה בלטרון היתה עלולה להתפתח למערכה על גב ההר ולהביא לכיבוש ירושלים רבתי.

192

קשה לחלוק על הקביעה כי הימנעות ישראל מנסיון לכיבוש הגדה המערבית או העיר העתיקה של ירושלים לאחר מבצע 'יואב' נבעה בעיקר משיקולים — כלומר, מאילוצים — מדיניים,

ובראשם השאיפה להבטיח השלמה בינלאומית עם ריבונות ישראלית בירושלים העברית ובפרודורר היבשתי אליה. פחות משכנע הוא הנסיון להמעיט בחשיבות השיקול הצבאי בהחלטות הדרג המדיני, מתוך הנחה מובנת מאליה כי היה בידי צה"ל הכוח להכריע את הלגיון ולכבוש את הגדה המערבית כולה. אמנם, טענה כזו הושמעה על-ידי בן-גוריון עצמו בכנסת למחרת חתימת הסכם שביתת-הנשק עם עבר-הירדן, כשעמד על השיקולים המדיניים והדמוגרפיים שהניאו את הממשלה ממהלך צבאי לכיבוש שטחים אלה.¹⁷⁰ אולם אין להתעלם מן העיתוי ומן ההקשר הפוליטי שבהם הוצגו טיעוניו של בן-גוריון, קרי, לאחר חתימת ההסכם עם עבר-הירדן וכחלק ממאמץ להצדיק את מדיניות ממשלתו מול מבקריה מן האופוזיציה, שטענה נגד מסירת חלקים מארץ-ישראל לשלטון זר. מכל מקום, יש לזכור כי הערכה זו של יכולת צה"ל מול הלגיון והצבא העיראקי (ששילש את סדר-כוחו בשומרון מאז תחילת היערכותו באזור) היא תאורטית בלבד. היא מתעלמת מתיישבותם של המשק והצבא בישראל כתוצאה ממאמץ המלחמה והגיוס הכללי הממושך.¹⁷¹

אשר למיתוס ה'קנוניה', קשה להימנע מן הרושם כי כוח המשיכה שלו, במיוחד למי שמזדהה עם עיקרו האידאולוגי-השמאלני, המזהה את הציונות עם האימפריאליזם האירופי, נובע מהעוצמה המוסרית הגלומה בו ככוח מניע לתיקונו של עולל היסטורי שנעשה לערבים הפלסטינים.¹⁷² עצם ההגדרה של ההסכמה הדיפלומטית החשאית בין ההנהגה הציונית למלך עבדאללה כ'קנוניה' יש בה כדי להטעות. היא מרמזת על קיפוח זכויותיהם המדיניות של הפלסטינים, וכאילו היה סיכוי כלשהו להבנה ישראלית-פלסטינית על יסוד תוכנית החלוקה.¹⁷³ אך בכך יש התעלמות מתהום העוינות שהיתה פעורה זה שנים בין הנהגת התנועה הלאומית הערבית-הפלסטינית בראשותו של המופתי לבין התנועה הציונית והיישוב ומהחלטתה של ההנהגה הפלסטינית בתמיכת הממשלות הערביות, למנוע בכוח את חלוקת הארץ. אדרבה, ב'קנוניה' היה טמון הסיכוי היחיד למנוע מלחמה, ואילו הוגשמה, היתה עשויה להימנע שפיכות-דמים ועקירת יותר ממחצית האוכלוסייה הערבית-הפלסטינית ממקומה.

170 ראה דבריו של בן-גוריון בכנסת כ-4 באפריל 1949, לעיל, הערה 148.

171 אורן, 'עסקה דה-פקטו', מערכות, 311 (מרס 1988), עמ' 39-44. אורן חולק על שיפטן ומדגיש דווקא את מגבלות הכוח של צה"ל — בצד האילוצים המדיניים — כעיצוב מטרותיה של ישראל בגדה המערבית. וראה תגובת שיפטן 'אכן עסקה, הבנה והסכם' — אופציה ירדנית', מערכות, 312-313 (ספטמבר-אוקטובר 1988), עמ' 44-39.

172 ראה למשל, שליים (לעיל, הערה 1), עמ' 2.

173 כטענתם של בר (לעיל, הערה 1), עמ' 121-123; ופלפן (לעיל, הערה 1), עמ' 58.